

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

УДК 349.6

doi: 10.21564/2414–990X.157.256787

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДОВКІЛЛЯ, ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ГРОМАДЯН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ЕКОЛОГО–ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Анісімова Ганна Валеріївна ,
докторка юридичних наук, професорка,
доцентка кафедри екологічного права,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна,
ORCID 0000-0003-0579-7007
ResearcherID C-8160-2019

Стаття присвячена розгляду еколого-правових проблем забезпечення екологічної безпеки, реалізації екологічних прав та задоволення інтересів, використання природно-ресурсного потенціалу в умовах воєнного стану. Мета дослідження полягає у всебічному, комплексному вивченні й аналізі норм екологічного законодавств з позицій введення воєнного стану. З огляду на це методологічну основу статті становить комплекс загальнофілософських, загальнонаукових, спеціально-наукових і власне правових методів. Аргументовано, що екологічна функція держави із забезпечення екологічної безпеки, екологічно збалансованого природокористування і підтримання екологічної рівноваги на території України має стати наративом сьогодення, що сприятиме формуванню нового екологічного правопорядку під час воєнного стану для України та країн Європи. Сформульовано авторське визначення державної екологічної політики в умовах воєнного стану. Запропоновано вдосконалити систему компенсації шкоди, заподіяної через російську агресію довкіллю й екологічним правам і інтересам громадян, а також оптимізувати інституційно-правові основи забезпечення екологічної безпеки в умовах воєнного стану. Спираючись на власні висновки й узагальнення, надано пропозиції та рекомендації стосовно вдосконалення чинного національного законодавства. Доведено, що на законодавчому рівні мають бути передбачені чіткі механізми правового забезпечення екологічних прав і інтересів громадян під час військових дій. Зроблено висновок, що належне забезпечення державного суверенітету України в умовах воєнного стану, безумовно, неможливе без урахування низки еколого-правових чинників: а) подальшого вдосконалення правових засад механізму реалізації й захисту екологічних прав та інтересів людини; б) створення дієвих юридичних гарантій забезпечення екологічної безпеки; в) вдосконалення правового режиму використання, відтворення (відновлення) й охорони природних ресурсів та комплексів, всього природно-ресурсного потенціалу України тощо.

 Corresponding author. E-mail: g.v.anisimova@nlu.edu.ua.

Ключові слова: екологічна безпека; право природокористування; природно-ресурсний потенціал; екологічні права та інтереси; воєнний стан; правовий режим.

Hanna Anisimova, Doctor of Law, Professor, Associate Professor Department of the Environmental Law, Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkiv.

e-mail: g.v.anisimova@nlu.edu.ua ; ORCID 0000-0003-0579-7007 ; Researcher ID – C-8160-2019

Ensuring environmental security, citizens' life and health under martial law: environmental and legal aspects

The article is devoted to the consideration of environmental and legal problems of ensuring environmental safety, realization of environmental rights and satisfaction of interests, use of natural resource potential under martial law. The purpose of the research is a comprehensive study and analysis of environmental legislation considering the imposition of martial law. In view of this, the methodological basis of the article is a complex of general philosophical, general scientific, special scientific and actual legal methods. It is argued that the environmental function of the state to ensure environmental security, environmentally balanced nature management and to maintain environmental balance in Ukraine should be the modern narrative, which will contribute to the formation of a new environmental order under martial law for Ukraine and Europe. The original definition of the state environmental policy under martial law is formulated. It is proposed to improve the compensation system for damage caused by Russia's aggression to the environment, citizens' environmental rights and interests, as well as to optimize the institutional and legal framework for environmental security under martial law. Based on our own conclusions and summaries, several suggestions and recommendations to improve the current national legislation are provided. It is proved that at the legislative level there should be clear mechanisms for legal protection of environmental rights and interests of citizens during hostilities. It is found that proper ensuring Ukraine sovereignty under martial law is impossible without considering a number of environmental and legal factors: (a) further improvement of the legal framework of the mechanism for the realization and protection of environmental human rights and interests; (b) establishing effective legal guarantees for environmental security; (c) improvement of the legal regime of use, reproduction (restoration) and protection of natural resources and complexes, all natural and resource potential of Ukraine, etc.

Keywords: environmental security; nature use right; natural resource potential; environmental rights and interests; martial law; legal regime.

Постановка проблеми та актуальність теми

За зведеннями, у результаті повномасштабного вторгнення Росії Україна змушена швидко реагувати на нові екологічні загрози і ризики для життя і здоров'я людей, руйнування екосистем, порушення екологічних прав громадян і стану безпеки доквілля, а також інші негативні явища, що виникли через бойові дії. Виходячи з цього, екологічна функція держави щодо забезпечення екологічної безпеки і прав, а також підтримання екологічної рівноваги на території нашої країни має стати пріоритетом сьогодення, основоположним вектором національної і світової політики. Усунення завданої військовими діями шкоди практично вже стало такою самою гострою проблемою, як і «подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу», що, до речі, ст. 16 Конституції України проголошено основоположним обов'язком держави. Указане видається цілком логічним і зрозумілим, бо через повномасштабне вторгнення перед нашою державою постали виклики і виникли суттєві загрози, які зачепили багато сфер національ-

ної безпеки, а саме воєнну, громадську, кібербезпеку, екологічну, енергетичну, продуктову та ін., що, безумовно, позначиться й на світовій безпеці.

Маємо констатувати, що за майже три місяці, що минули з моменту вторгнення РФ, Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів зафіксувало понад 150 злочинів російських військ проти довкілля України [1]. Станом на 30.04.2022 р. через військові дії окупанта 900 заповідних територій перебувають у небезпеці, а це 1,2 млн га або близько 30% площі всіх природоохоронних територій України. Під загрозою знищення наразі знаходяться: 14 Рамсарських об'єктів площею 397,7 тис. га; близько 200 територій Смарагдової мережі площею 2,9 млн га; біосферні заповідники [2]. ДСНС України повідомляє, що станом на 08.05.2022 р. 98537 вибухонебезпечних предметів і 593 кг вибухової речовини було знешкоджено від початку війни, серед них 1966 авіабомб, обстежено територію площею 18 тис. 750 га [3]. Крім того, на цей час Державний реєстр ПНО містить докладні відомості про понад 24 тис. об'єктів, до яких входять промислові підприємства, шахти, кар'єри, магістральні газо-, нафто- і продуктопроводи, гідротехнічні споруди, вузлові залізничні станції, мости, тунелі, накопичувачі і полігони промислових відходів, місця збереження небезпечних речовин та ін. [4], розташовані на території, де проводяться бойові дії, де йде війна.

Варто зауважити, що Європу до 2050 р. планували перетворити на кліматично нейтральний континент, але зараз в умовах бойових дій можна очікувати як постановки більш амбітних цілей, так і кроків у зворотному напрямі, бо війна може сприяти і прискоренню цього процесу, і його гальмуванню. Зокрема, незважаючи на невтішну статистику, нині частка видатків бюджету на охорону навколишнього природного середовища в загальному обсязі видатків бюджету України істотно зменшена, оскільки наша країна змушена кошти, заплановані на енергоефективність, зелену економіку, створення Смарагдової мережі й об'єктів природно-заповідного фонду, збереження біологічного різноманіття, скеровувати на боротьбу з агресором, на придбання засобів захисту тощо. Вказане зайвий раз підтверджує, що війна «відкоригувала» вектори національної політики, стратегії розвитку нашої держави, у тому числі екологічну, що, безумовно, вплине й на «плани» європейських країн. Екологічна громадськість України ініціювала збір підписів під петицією, в якій закликає міжнародні організації використати всі наявні сили і засоби для того, щоб не допустити екологічної катастрофи світового масштабу внаслідок війни, розв'язаної РФ проти України [5], мінімізувати ризики воєнного характеру, попередити виникнення небезпечних явищ і настання негативних наслідків як для довкілля, так і життя, здоров'я громадян усього світу, а не лише однієї України.

Загрози захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, безпеці нашої країни, йдеться про екологічну, продовольчу, енергетичну, а також інші її складники, сподіваємося, для багатьох нині є очевидними. На жаль, зараз не можна вести мову про вжиття превентивних заходів (як не прикро, але мусимо констатувати, нині немає змоги їх передбачити і спрогнозувати),

оскільки в перші тижні введення воєнного стану важко було визначити, які з них стали б дієвими у питаннях забезпечення екологічної безпеки і конституційних екологічних прав громадян, попередження загроз і ризиків. Виходячи із зазначеного, в умовах сьогодення як ніколи набувають актуальності проблеми подолання наслідків руйнування і відтворення цілісності екосистем, компенсації екологічної шкоди, захисту екологічних прав громадян тощо. У центрі уваги, крім того, мають залишатися забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини, захищеність довкілля в інтересах нинішнього та майбутніх поколінь.

Мета статті – всебічне, комплексне вивчення й аналіз норм законодавства й еколого-правової доктрини в контексті забезпечення безпеки довкілля, життя і здоров'я громадян, використання природно-ресурсного потенціалу України, а також дотримання і захисту екологічних прав та інтересів в умовах воєнного стану. Звісно, обрана мета зумовила постановку і вирішення таких *завдань*, як: охарактеризувати основні тенденції та вектори екологізації чинного законодавства відповідно до викликів і загроз сьогодення; дослідити правові основи гарантування екологічних прав в умовах введення воєнного стану; довести доцільність впровадження призупинення деяких еколого-правових механізмів, які захищають приватні інтереси в умовах російської агресії; окреслити перспективні й дійові засоби вдосконалення норм екологічного законодавства й напрямів еколого-правової політики щодо модернізації системи і функцій екологічного управління (моніторингу, контролю, страхування тощо), правового регулювання використання природних ресурсів і комплексів, компенсації екологічної шкоди та ін. у період воєнного часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

З огляду на обрану тему дослідження теоретичною основою його стали наукові напрацювання вітчизняних і зарубіжних учених у галузі екологічного права і суміжних правових наук, загальноекономічні праці, статистичні дані. Так, у працях таких українських правознавців, як В. І. Андрейцев (V. I. Andreitsev), Г. І. Балюк (H. I. Baliuk), А. П. Гетьман (A. P. Getman), В. М. Єрмоленко (V. M. Yermolenko), І. І. Каракаш (I. I. Karakash), Н. Р. Кобецька (N. R. Kobetska), В. В. Костицький (V. V. Kostytskyi), М. В. Краснова (M. V. Krasnova), Ю. А. Краснова (Yu. A. Krasnova), Н. Р. Малишева (N. R. Malysheva), В. В. Носік (V. V. Nosik), Ю. С. Шемшученко (Yu. S. Shemshuchenko), М. В. Шульга (M. V. Shulha) та ін., розкрито науково-теоретичні концепти забезпечення екологічної безпеки та сталого, екологічно збалансованого використання природно-ресурсного потенціалу, реалізації та захисту екологічних прав, а також збереження біологічного різноманіття й екосистем. Однак, незважаючи на велику кількість публікацій з даних питань, згаданими вченими не повною мірою висвітлені шляхи їх вирішення за умов воєнного стану. Пояснюється це передусім тим, що науковці у своїх роботах, як правило, розглядалися їх побічно, опосередковано. Не применшуючи значення й наукової цінності праць згаданих учених, вкажемо, що в сучасних умовах (коли на території України одночасно з воєнними діями тривають незворотні євроатлантичні й євроінтеграційні процеси) означені про-

блеми потребують подальшого комплексного вивчення й осмислення з огляду на їх доктринальну важливість і значущість для практики.

Виклад основного матеріалу

Загальноновизнано, що для України основними екологічними проблемами вважались: 1) зміна клімату; 2) забруднення атмосферного повітря; 3) засмічення, забруднення і вичерпання вод; 4) деградація й забруднення земель і ґрунтів; 5) інтенсивне видобування надр й істотні зміни геологічного середовища, виникнення надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру; 6) збереження біорізноманіття; 7) поводження з відходами; 8) «специфіка» окремих територій (йдеться про нелегальний видобуток бурштину, стан довкілля Донбасу, зона відчуження) [6, с. 4] тощо. Однак на тлі сьогоdnішніх подій можемо сміливо стверджувати, що вказані проблеми не лише збереглися, вони загострилися, набувають нового «забарвлення» і стають ще більш небезпечними. З огляду на військові дії зараз важно уявити обсяги заподіяної довкіллю, життю і здоров'ю громадян шкоди. Маємо констатувати, що «вплив війни на навколишнє середовище важко підрахувати, а також те, що конфлікт досі триває, перша (приблизна) оцінка накопичених у атмосферному повітрі за ці два місяці додаткових шкідливих викидів, які можна порівняти з річним викидом великого українського заводу й які еквівалентні ще 220 тисячам тон» [7]. Через військові дії зазнають значного забруднення водні ресурси, ґрунти, ліси, на відновлення і покращення якісних характеристик яких знадобляться десятки років, але лише за тієї умови, що це відновлювальні/відтворювальні природні об'єкти. Так, найбільші ризики забруднення довкілля нині зафіксовано на промислових підприємствах та інфраструктурних об'єктах у східній частині України, зокрема, через затоплення шахт на Донбасі, обстріли й бомбардування промислових й енергетичних об'єктів, підпали лісів, підриви нафтобаз, забруднення Чорного й Азовського морів (у першу чергу через затоплення суден, пожежі на нафтобазах, АЗС, сміттєзвалищах, пошкодження об'єктів тепло- та водопостачання, а саме каналізаційних насосних станції, фільтрувальних станцій, водогонів, високовольтних ліній) тощо. Наведемо відомі факти: 24.02.2022 р. зафіксовано вибух ворожого снаряду на території Трипільської ТЕС, 21.03.2022 р. на ПАО «Сумхіпром» пошкоджено резервуар з аміаком, 22.03.2022 р. мав місце підпал лісу в Чорнобильській зоні відчуження, 23.03.2022 р. у Чернігові пошкоджено магістральний аміакопровід, 02.04.2022 р. зруйновано Кременчуцький нафтопереробний завод, а 24.04.2022 р. завдано удару по Кременчуцькій ТЕС, 05.04.2022 р. у м. Рубіжне Луганської обласні було влучання в цистерну з азотною кислотою тощо. І це не повний перелік екологічних злочинів, майже вже йдеться про екоцид.

При Державній екологічній інспекції України для фіксації, упорядкування інформації та формування єдиного реєстру збитків, завданих довкіллю внаслідок вторгнення Російської Федерації на територію України, створено оперативний штаб, який розпочав свою роботу 1 березня 2022 року. Як повідомляє його служба: «Наразі по п'яти випадках вже розраховано збитки. Так, лише за

забруднення земельних ресурсів було шкоду заподіяно на загальну суму близько 77 млн доларів. Водночас ще по декількох випадках уточнюються вихідні дані з метою проведення подальших розрахунків» [8].

Виходячи з усього наведеного, видається, що зараз особливої уваги потребують як оцінка екологічної шкоди і пріоритети відновлення довкілля на сході України, особливо з точки зору стану екосистем, ґрунтів, поверхневих вод, можливих загроз від промислових підприємств і затоплених шахт, так і їх вплив на лісові ресурси, природоохоронні території й біорізноманіття. Тим більше, що такі загрози існували ще з 2014 р. на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях, Автономної Республіки Крим і міста Севастополь.

Пояснюється вказане тим, що держава згідно зі приписами ст. 50 і 16 Конституції України не тільки гарантує кожному реалізацію екологічного права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, а й передбачає відшкодування завданої йому шкоди, тобто бере на себе відповідальність перед громадянином за здійснення природоохоронних функцій і підтримання рівноваги на своїй території. Отже, одночасно з проголошенням згаданих прав зараз найголовнішим має бути створення дієвої системи їх гарантування та захисту (прийняття відповідного закону щодо забезпечення/гарантування конституційного права на безпечне для життя і здоров'я довкілля), без якої екологічні права залишатимуться декларативними. Означене повністю узгоджується з основним постулатом, закріпленим у статтях 3, 5 і 69 т ін. Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»: компенсація в повному обсязі, а також відшкодування неодержаних прибутків за час, необхідний для відновлення здоров'я, якості навколишнього природного середовища, відтворення природних ресурсів до стану, придатного для використання за цільовим призначенням. І знову ми маємо повернутися до наукової дискусії щодо правових механізмів компенсації шкоди, відшкодування збитків, їх співвідношення, а також до питання щодо неусталеного понятійно-категоріального апарату в цій галузі та ін. Проте існуючі на цей час методики й такси не адаптовані до тих умов, в яких опинилася наша країна, що у свою чергу унеможливорює подання кваліфікованих і фахових позовів щодо відшкодування завданих збитків. Зараз лише прийнята одна із перших методик врегулювання порядку розрахунку органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, суб'єктами господарювання й фізичними особами розміру шкоди, заподіяної забрудненням і засміченням землі, ґрунтам у зв'язку з виникненням надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових операцій під час дії воєнного стану на усіх землях України незалежно від їх категорій та форм власності, а також через їх дії або бездіяльність [9]. Проте настав час замислитися над можливістю й доцільністю використання еколого-правової категорії «екологічна шкода» (яка тривалий була об'єктом наукових досліджень екологів-правників), підійти все ж таки до розгляду цього питання комплексно, з позицій екосистемного підходу, особливостей природно-ресурсного потенціалу щодо забезпечення її компенсації, не чекаючи на репарації та контрибуції, розуміючи тривалість цих процесів. Тим більш, що належна ком-

пенсація екологічної шкоди – це не лише спосіб захисту екологічних прав, а й юридична гарантія забезпечення безпековості довкілля.

Указане видається цілком логічним, виходячи з того, що в еколого-правовій доктрині поняття «екологічні права громадян» прийнято поділяти на три категорії. По-перше, екологічні права у сфері публічного права: а) право на судовий захист, б) право заперечувати в суді дії органів державної влади, а також процедурні права (приміром, доступ до інформації та право на участь у прийнятті рішень у сфері охорони довкілля). По-друге, права, що стосуються сфери приватного права: а) при безпосередньому заподіянні шкоди позивачеві і б) застосування положень обмежувальних угод. Третю категорію становлять права, що містяться зазвичай у переліку основних, або так званий «стандарт» прав людини, йдеться про такі, як право на безпечне для життя й здоров'я довкілля (а також на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди), право вільного доступу до інформації про стан довкілля тощо.

Актуалізується розгляд окресленої проблеми ще й тому, що злочини проти довкілля є частиною воєнних злочинів в сфері міжнародного кримінального права. Як відомо, під час воєнного вторгнення російських збройних сил істотно порушуються права громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Це відбувається всупереч тому, що відповідно до I Протоколу до Женевської конвенції від 12 серпня 1949 року (Протокол I від 08.06.1977 р.) щодо захисту жертв міжнародних збройних конфліктів «заборонено застосовувати методи або засоби ведення військових дій, які мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть широкої, довгочасної серйозної шкоди природному середовищу» (ч. 3 ст. 35) [10]. Варто додати, що згідно зі статтею 85 Женевської конвенції держава, яка затримує, повинна вжити всіх можливих і необхідних заходів із метою гарантування особам, які перебувають під захистом, із самого початку їхнього інтернування поселення в будівлях чи інших приміщеннях, що забезпечують задоволення гігієнічних потреб і потреб здоров'я, а також надійний захист від суворих кліматичних умов і наслідків війни. У жодному разі місця поселення інтернованих не мають знаходитися в екологічно небезпечних зонах або в місцях з несприятливими для інтернованих кліматичними умовами. У тих випадках, коли особи, які перебувають під захистом, тимчасово інтерновані до екологічно небезпечного місця, або до місця з небезпечними для здоров'я кліматичними умовами, вони повинні бути переселені до місця з ліпшими умовами, як тільки це стане можливим [11].

Крім згаданого документа, на міжнародному рівні прийнято низку важливих Конвенцій ООН у сфері, пов'язаній із забезпеченням екологічної безпеки, екологічних прав саме у військовій сфері, як-от:

– «Про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище» (18.05.1977 р.), в якій визначено, що кожна держава-учасниця даної Конвенції зобов'язується не здійснювати військового, або будь-яке інше вороже використання засобів впливу на природне середовище, що мають широке, довгострокове застосування або серйозні

наслідки, як засобів знищення, нанесення збитків або спричинення шкоди будь-якій іншій державі-учасниці (ч. 1 ст. 1). Кожна держава – учасниця даної Конвенції зобов'язується не допомагати, не заохочувати будь-яку державу, групу держав чи міжнародну організацію до проведення діяльності, передбаченої ч. 1 цієї статті (ч. 2 ст. 1) [12]. Конвенція підписана від імені СРСР 18.05.1977 р. і ратифікована Президією ВР СРСР 16.05.1978 р. При цьому під поняттям «засоби впливу на природне середовище» розуміють будь-які засоби для зміни – шляхом навмисного управління природними процесами – динаміки, складу або структури Землі, включаючи її біоту, літосферу, гідросферу та атмосферу, або космічного простору (ст. 2);

– «Про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення» (13.01.1993 р.), де проголошено, що кожна держава – учасниця цієї Конвенції зобов'язується ніколи, ні за яких умов: а) не розробляти, не виробляти, не придбавати іншим чином, не накопичувати або не зберігати хімічну зброю або не передавати прямо чи непрямо хімічну зброю будь-кому; б) не застосовувати хімічну зброю; с) не проводити будь-яких військових підготовок до застосування хімічної зброї; d) не допомагати, не заохочувати або не спонукати будь-яким чином будь-кого до будь-якої діяльності, яка забороняється державі – учасниці цією Конвенцією (ч. 1 ст. 1) [13];

– «Про заборону розробки, виробництва та нагромадження запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про їх знищення» (10.04.1972 р.), в якій закріплено, що кожна держава-учасниця зобов'язується ні за яких обставин не розробляти, не виробляти, не накопичувати, не набувати яким-небудь іншим чином і не зберігати: 1) мікробіологічні або інші біологічні агенти або токсини, яке не було б їх походження або метод виробництва, таких видів і в таких кількостях, які не мають призначення для профілактичних, захисних і інших мирних цілей; 2) зброю, обладнання або засоби доставки, призначені для використання таких агентів або токсинів у ворожих цілях або у збройних конфліктах (ст. 1). Згадана Конвенція від імені СРСР підписана 10.04.1972 р., набрала чинності 26.03.1975 р., також багато інших конвенцій.

До наведеного додамо, що у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України, відповідно до пункту 20 частини першої статті 106 Конституції України, Закону України «Про правовий режим воєнного стану» Указом Президента України № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» [14] введено в Україні воєнний стан із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року, який триває досі й продовжується. Згаданий Указ Президента затверджено Законом України [15]. До переліку прав, які тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися, віднесено конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України. Але екологічні права (передбачені ст. 50) до цього переліку не віднесено. Гарантованість екологічних прав і неможливість їх скасування закріплено у статтях 3 і 22 Конституції України, відповідно до яких «конституційні права і

свободи гарантуються і не можуть бути скасовані», «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави».

Спираючись на вищенаведене, можемо констатувати, що сьогодні особливої актуальності набувають питання еколого-правового забезпечення використання природно-ресурсного потенціалу України, екологічної безпеки довкілля й екологічних прав громадян, мінімізації екологічних ризиків унаслідок військового вторгнення. Крім того, гостро постає проблема еколого-економічної диспропорції при використанні природно-ресурсного потенціалу в процесі господарської діяльності під час війни. Це пояснюється тим, що, по-перше, йде руйнування екосистем як через військові дії (забруднення важкими металами, токсичними елементами та іншими небезпечними речовинами), пожежі, підтоплення шахт, так і екологічно незбалансоване використання природних ресурсів, поводження з відходами, їх видалення (неконтрольовані викиди неочищених відходів в атмосферне повітря та воду) тощо. По-друге, неможливо з об'єктивних підстав здійснювати екосистемне відновлення (відтворення) й охорону довкілля, екологічний контроль та інші заходи, особливо на територіях, де ведуться бойові дії. Звісно, намагаючись одночасно задовольнити зростаючі матеріальні потреби й суспільні інтереси в таких складних й надзвичайних умовах, немає сенсу і необхідності відмовлятися й нехтувати передусім забезпеченням раціонального й екологічно безпечного господарювання, а також збалансованим використанням природних ресурсів, створенням сприятливих умов для здоров'я людини, збереженням і відновленням (відтворенням) навколишнього природного середовища й природно-ресурсного потенціалу. Виходячи із цього сучасним концептом воєнної, екологічної, економічної, продовольчої, екологічної політики повинно стати збалансування екологічних пріоритетів й імперативних приписів, подолання їх дисбалансів (ще раз наголосимо, що цього важко досягти в сучасних умовах), а також досягнення їх відповідності економічній доцільності за сучасних умов.

Продовжуючи розгляд питання, зауважимо, що поряд з екологічною безпекою також вразливою стала й продовольча. Так, директор Всесвітньої продовольчої програми ООН Девід Бізлі повідомив, що 45 млн людей у 38 країнах опинилися на порозі голоду через війни, посуху і пандемію Covid-19. Вплив війни в Україні на ціни на продовольство, паливо і транспортні витрати, схоже, призведе до збільшення цієї кількості й обмежить можливості ООН допомогти їм [16]. Зазначимо, що за даними Міністерства сільського господарства США, до російського вторгнення Україна була на шляху до рекордного року експорту пшениці, тоді як російський експорт пшениці сповільнювався [17].

Зазначене в еколого-правовому аспекті перш за все стосується правового режиму земель сільськогосподарського призначення усіх форм власності для ведення сільського господарства та інших категорій. Саме з цією метою прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» [18], а також низку інших законів, які стосуються воєнного часу, як-от: «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих

актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» [19], «Про внесення змін до деяких законів України щодо державних гарантій в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану» [20], «Про внесення змін до Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України» [21] та ін. Проте в контексті цієї публікації проаналізовано буде лише перший, тобто Закон України від 24.03.2022 № 2145-ІХ.

Доцільно окремо зупинитися на концепції антиномічності інтересів особистості й держави, оскільки доведено, що домогтися абсолютного гармонійного поєднання екологічних інтересів індивіда й суспільства неможливо, але їх необхідно збалансувати навіть в умовах воєнного стану. Вважаємо, що збалансування екологічних і економічних інтересів – одне із першочергових завдань сучасної державної політики особливо в умовах сьогодення. Повна відмова від екологічних вимог, імперативних приписів та ін. може призвести до негативних і незворотних наслідних, які, врешті-решт, вплинуть на стан соціально-економічного розвитку країни й сприятимуть поширенню правового нігілізму. Водночас цілком підтримуємо спрощення зарегульованих процедурних питань, вимог щодо форм і змісту договорів оренди тощо, але на певно визначений час, тобто на час введення воєнного стану, для задоволення суспільно необхідних інтересів, функціонування економіки, ведення сільського господарства.

Варто наголосити, що за загальним правилом дія Закону України № 2145-ІХ на відносини у сфері оренди земель несільськогосподарського призначення не поширюється. Щодо спрощення процедур зауважимо, що воно стосується питань: передачі орендарями й суборендарями прав оренди і суборенди земельних ділянок сільськогосподарського призначення усіх форм власності для ведення сільського господарства; автоматичне поновлення на 1 рік дії договорів на використання земельних ділянок сільськогосподарського призначення усіх форм власності; порядку передачі в оренду для ведення товарного сільськогосподарського виробництва земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної і комунальної власності органами влади (наприклад, згідно з пунктом 27 розділу Х «Перехідні положення» Земельного кодексу України земельні торги щодо передачі прав оренди, емфітевзису, суперфіцію щодо земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної, комунальної власності не проводяться); порядку передачі в оренду для ведення товарного сільськогосподарського виробництва земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної і комунальної власності їх постійними землекористувачами й емфітевтами; порядку державної реєстрації договорів щодо землі (договори оренди реєструють районні військові адміністрації у Книзі реєстрації землеволодінь і землекористувань в умовах воєнного стану, саме з моменту реєстрації договору оренди землі у цій Книзі у орендаря виникає право оренди відповідної земельної ділянки. Така Книга ведеться у паперовій та електронній формах. Форму Книги реєстрації землеволодінь і землекористувань в умовах

воєнного стану затверджує Мінагрополітики України); підписання договорів кваліфікованими електронними підписами тощо.

На наш погляд, заслуговують на особливу увагу й потребують ретельного аналізу вимоги щодо змісту договору оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності, а саме з таких питань, як: 1) сторони договору (орендар/суборендар, який передає право оренди/право суборенди земельної ділянки, та особа, яка набуває право оренди або право суборенди відповідної земельної ділянки). Приписами Закону України від 24.03.2022 р. № 2145-IX закріплено, що орендодавцями земельних ділянок сільськогосподарського призначення, які передаються в оренду за рішенням органів влади, можуть бути: щодо земель державної власності – Держгеокадастр та його територіальні органи, а щодо земель комунальної власності – ради територіальних громад; 2) право землекористування, яке передається (право оренди землі або право суборенди землі); 3) площа земельної ділянки, яка є об'єктом права оренди/права суборенди, яке передається, а також кадастровий номер такої земельної ділянки (за наявності); 4) цільове призначення земельної ділянки сільськогосподарського призначення (для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, фермерського господарства, особистого селянського господарства тощо); 5) строк оренди землі за такими договорами не може перевищувати одного року. Зазначимо, що вимоги Земельного кодексу України і Закону України «Про оренду землі» щодо мінімального строку договору оренди землі у 7 років до таких договорів не застосовуються. Водночас, якщо договір оренди землі, укладений відповідно до підпункту 2 пункту 27 розділу Х «Перехідні положення» Земельного кодексу України, закінчився до збирання врожаю, посіяного орендарем на земельній ділянці, орендар має право на збирання такого врожаю з компенсацією ним орендодавцю збитків, спричинених тимчасовим зайняттям земельної ділянки, у розмірі орендної плати за період із дня закінчення строку дії договору оренди до дня закінчення збирання врожаю; 6) розмір орендної плати не може перевищувати 8 % (може бути меншим, але не більшим) нормативної грошової оцінки земельної ділянки, яку визначають від середньої нормативної грошової оцінки одиниці площі ріллі по області. Разом із цим він укладається лише в електронній формі, засвідчується кваліфікованими електронними підписами орендаря і орендодавця. Крім того, певні спеціальні приписи (спрощені) містяться в Законі і щодо формування земельних ділянок у порядку, відмінному від закріпленого у ст. 79¹ ЗК України і ст. 57 Закону України «Про землеустрій», порядку розробки, зберігання технічної документації із землеустрою щодо інвентаризації земель. Нами наведено стисло зміст Закону України від 24.03.2022 № 2145-IX.

Однак, виходячи з аналізу змісту вказаного нормативно-правового акта, маємо констатувати, що в його основу покладено пріоритет суспільних (державних) інтересів над інтересами приватних осіб в умовах війни. Зазначеним наративом-імперативом призупиняється дія деяких правових механізмів, запроваджених задля захисту приватних інтересів, що цілком зрозуміло в умовах

російської агресії. Законом до законодавства введено певні правові механізми, які на перше місце ставлять інтерес суспільства у забезпеченні невідкладного використання наявних сільськогосподарських земель для виробництва продовольства. При цьому інтереси і бажання власників і користувачів земельних ділянок у окремих випадках можуть не враховуватися. Приміром, орендар земельної ділянки за договором не може мати права на: компенсацію власних витрат на покращення земельної ділянки; поновлення договору оренди землі, укладення договору оренди землі на новий строк з використанням переважного права орендаря; передачу земельної ділянки в суборенду; встановлення земельного сервітуту; зміну угідь земельної ділянки; будівництво на земельній ділянці об'єктів нерухомого майна (будівель, споруд); закладення на земельній ділянці багаторічних насаджень; переважне право на купівлю орендованої земельної ділянки у разі її продажу; відчуження, передачу в заставу (іпотеку) права користування земельною ділянкою; поділ земельної ділянки, об'єднання її з іншою земельною ділянкою; використання для власних потреб наявних на земельній ділянці загальнопоширених корисних копалин, торфу, лісу, водних об'єктів, а також інших корисних властивостей землі; зміну цільового призначення земельної ділянки.

Крім того, ретельний аналіз даного Закону показує, що в ньому не передбачене права приватних власників щодо надання в оренду належних їм земельних ділянок, тобто на зазначені правовідносини його дія не поширюється, що викликає певні перестороги. Ще раз звернемо увагу на те, що нові правові норми розраховані на застосування лише у період воєнного часу. За умов мирного життя (на настання якого в найближчий час ми сподіваємося) держава повернеться до звичних, дійових процедур регулювання земельних відносин, а може вийти й так, що описаний процес сприятиме їх вдосконаленню. Ефективність і дієвість окреслених приписів визначить час.

Як бачимо, період воєнного часу вимагає якнайшвидшого прийняття управлінських рішень у сфері забезпечення екологічної безпеки, дотримання балансу інтересів, гарантування й захисту екологічних прав, екологічно збалансованого використання природно-ресурсного потенціалу. До речі, на повагу заслуговує прийняття ще у 2019 році Положення про Управління екологічної безпеки та протимінної діяльності, затвердженого наказом Міністерства оборони України від 28.05.2019 р. № 264 [22] Ми вже наголошували, що правові режими використання природних ресурсів і комплексів мирного часу не пристосовані до умов ведення активних бойових дій. Особливо це стосується процедур погодження й надання природних ресурсів у власність або використання, які тривають місяцями. Сподіваємося, що практикою буде доведена дієвість процедур створення умов для забезпечення продовольчої безпеки (Закон України № 2145-IX). Проте для повноти розгляду питання доцільно, на наше переконання, зупинитися на організаційно-правових засадах екологічного управління взагалі (усталені компетенції органів), причому це стосується не лише системи органів управління, а й розподілу повноважень

між ними, необхідності скорочення деяких із них або їх структурних підрозділів, або делегування ними своїх повноважень. Вбачається, що це має стати предметом окремого наукового дослідження.

Не можна оминати й того, що зараз із міркувань безпеки було тимчасово призупинено функціонування більшості державних електронних реєстрів, як-от: Державного реєстру речових прав на нерухомо майно (Постанова КМУ від 06.03.2022 р. № 209 «Деякі питання державної реєстрації та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану» [23], Державного земельного кадастру [24], а також на виконання рішення Уряду від 12.03.2022 р. № 263 Міндовкіллям тимчасово обмежено доступ до Єдиного реєстру з оцінки впливу на довкілля для зовнішнього використання [25].

Більш того, наявність, як з'ясувалося, застарілої та недосконалої системи екологічного моніторингу нині вже розглядається як загроза національній безпеці. Існуючі в нашій державі мережі спостережень побудовані без урахування рекомендацій Європейської економічної комісії ООН в частині створення Європейської мережі інформації про стан довкілля, а тому не спроможні проводити оцінку основних параметрів довкілля відповідно до Директив ЄС.

Варто нагадати, що Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» (п. в ч. 1 ст. 20, 22) передбачено створення державної системи моніторингу навколишнього природного середовища й проведення спостережень за його станом, рівнем забруднення. Виконання цих функцій покладено на Міндовкілля України та інші центральні органи виконавчої влади, які є суб'єктами державної системи моніторингу довкілля, а також підприємства, установи й організації, діяльність яких призводить або може призвести до погіршення стану довкілля. Однак законодавцем, на жаль, не обрано єдиного підходу щодо назви функції екологічного управління. Так, поряд із терміном «екологічний моніторинг» вживається «моніторинг довкілля», «моніторинг навколишнього природного середовища», визначення яких відсутні, а в еколого-правовій науці вони вживаються як синоніми. Цей недолік слід виправити.

Не можна не згадати й про те, що Постановою Кабінету Міністрів України від 30.03.1998 р. № 391 «Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля» [26] закріплені основні принципи функціонування державної системи моніторингу навколишнього природного середовища, на жаль, зазначена моніторингова система досі не адаптована до умов воєнного стану. Вважаємо, що до пп. 4, 8 цієї Постанови необхідно внести відповідні зміни, що стосуються компетенції суб'єктів, які здійснюють моніторинг довкілля (щодо цього питання останні зміни вносилися постановами КМУ 01.09.2021 р. № 922, 19.05.2021 р., № 489, 19.09.2018 р., № 758, інші здебільшого стосувались лише зміни назв державних органів та були пов'язані із дублюванням їх компетенцій), а також закріпити концептуальні засади проведення екологічного моніторингу, або прийняти новий нормативний акт з урахуванням європейських підходів у вказаній сфері.

Пояснимо свою точку зору. На нашу думку, наявна система моніторингу довкілля ґрунтується на виконанні розподілених функцій її суб'єктами і складається з підпорядкованих їм підсистем. Кожна підсистема на рівні окремих суб'єктів системи моніторингу має власну структурно-організаційну, науково-методичну й технічну бази. Вважаємо, що спостереження за станом довкілля і чинниками впливу на нього в системі моніторингу має відбуватися одночасно в декількох відомчих мережах спостережень. Нині ж, як показує практика, дії відомчої мережі моніторингу довкілля майже не узгоджені між собою, що призводить до дублювання спостережень, або взагалі відсутнє їх проведення. Крім того, сучасна організація спостережень за станом довкілля й аналіз результатів не забезпечують необхідних інформаційних потреб системи моніторингу. При цьому більшість спостережень і визначення показників забруднення відбуваються за різними методами із застосуванням застарілих методик на обладнанні, що не відповідає сучасним технічним вимогам [27]. Зазначимо, що Україна майже єдина країна в Європі, яка досі не впровадила обов'язкового екологічного моніторингу, проведення якого покликане сприяти виявленню критичних і екстремальних ситуацій, факторів антропогенного впливу на довкілля, здійсненню оцінки й прогнозування стану об'єктів спостереження, керуванню процесами взаємовпливу об'єктів довкілля. Як наслідок, питання проведення екологічного моніторингу в умовах воєнного стану досі залишається відкритим.

Крім того, враховуючи поведінку і дії російських військових, особливої актуальності зараз набувають питання проведення екологічного контролю/ контролю за станом довкілля під час війни. Виходячи з цього, Постановою КМУ від 13.03.2022 р. № 303 «Про припинення заходів державного нагляду (контролю) і державного ринкового нагляду в умовах воєнного стану» [28] було припинено проведення планових і позапланових заходів державного нагляду (контролю) на період воєнного стану, введеного Указом Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» [14]. Однак відповідно до п. 2 згаданої Постанови КМУ № 303 закріплено: «Протягом періоду воєнного стану дозволити здійснення позапланових заходів державного нагляду (контролю) в окремих сферах, зокрема, щодо запобігання неконтрольованому зростанню цін на товари, які мають істотну соціальну значущість, виключно на підставі рішення центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у відповідній сфері, за наявності загрози, що має значний негативний вплив на права, законні інтереси, життя та здоров'я людини, захист навколишнього природного середовища та забезпечення безпеки держави». Маємо констатувати, що позапланові перевірки, пов'язані із захистом довкілля, не потребують рішення центрального органу виконавчої влади, що формує державну політику у даній сфері (Міндовкілля України). Згідно з нормативно-правовими приписами Постанови КМУ № 303 не заборонено позапланові перевірки суб'єктів господарювання, які заподіюють шкоду довкіллю в умовах воєнного стану, а також те, що Державна екологічна інспекція має право проводити відповідні перевірки, юридичні підстави для

проведення яких передбачені ст. 6 Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» [29]. Крім того, у випадках ініціювання фізичними особами позапланових перевірок державною екологічною інспекцією щодо дотримання вимог природоохоронного законодавства суб'єктами господарювання погодження Державної екологічної інспекції України є обов'язковим. Не варто забувати й про те, що оприлюднено проєкт Закону «Про внесення змін Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» [30], яким передбачено: можливість проведення позапланових заходів у разі наявності загрози безпеці населення або навколишнього середовища, але лише з дозволу Уряду; спрощений та оперативний адміністративний порядок оскарження результатів позапланових перевірок у разі порушення органами контролю вимог законодавства та ін.

Як бачимо, є намагання законодавця оптимізувати систему державного екологічного контролю. На підтвердження наведемо те, що прийнято такі нормативні акти, як: Концепція реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища (розпорядження КМУ від 31.05.2017 р. № 616-р.) [31], Концепція реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища (Постанова КМУ від 21.02.2018 р. № 102) [32]. Безумовно, зараз може й недоречно вести мову про оптимізацію системи органів державного екологічного контролю, але й блокувати роботу державної екологічної інспекції щодо здійснення державного екологічного контролю не можна. Обумовлено це декількома чинниками. По-перше, такий стан справ позбавить державний бюджет надходжень від штрафів і компенсації шкоди, по-друге, сприятиме росту екологічних правопорушень, безкарності. Зазначимо, що станом на 25.04.2022 р. на сайті Держекоінспекції оприлюднені наступні дані: територіальні й міжрегіональні територіальні органи Держекоінспекції під час воєнного стану продовжують фіксувати порушення у сфері охорони навколишнього природного середовища. Сума завданих довкіллю збитків склала майже 3,5 млн грн. До державного бюджету України порушники вже сплатили, у добровільному і примусовому порядку, 236 тис. грн як відшкодування збитків. Крім того, інспектори провели 34 заходи державного нагляду (контролю) і склали 128 протоколів про адміністративні правопорушення [33].

Безумовно, питання реформування системи державного екологічного управління, чергової оптимізації органів державного екологічного управління зараз стоять дуже гостро, але цей процес ускладнено умовами воєнного стану. Тим більш, що 15.07.2021 р. уже прийнято за основу проєкт Закону «Про державний екологічний контроль» (№ 3091), спрямований на регулювання суспільних відносин, що виникають у зв'язку із здійсненням державного екологічного контролю за дотриманням вимог природоохоронного законодавства. Така система має стати дієвою, цілісною й ефективною, скерованою на покращення стану довкілля України, мінімізацію настання порушень у сфері охорони довкілля

з негативними наслідками і заподіянням шкоди, удосконалення управління й використання державних ресурсів органами державної влади, органами місцевого самоврядування, суб'єктами господарювання й фізичними особами, забезпечення розвитку правової та методологічної бази функціонування органів державного екологічного контролю, яка враховуватиме кращі практики ЄС та існуючі потреби України.

Підсумовуючи, зауважимо, що проблеми забезпечення екологічної безпеки й екологічних прав громадян, сталого використання природно-ресурсного потенціалу держави традиційно знаходяться серед пріоритетних напрямів державно-правового регулювання, зовнішньої та внутрішньої політики. Національна екологічна політика мирного часу була спрямована на досягнення стратегічних цілей: збереження природних об'єктів і комплексів, екосистем, підтримання їх цілісності й життєзабезпечувальних функцій, сталого розвитку суспільства, підвищення якості навколишнього природного середовища й життя, покращення здоров'я населення й демографічної ситуації, забезпечення екологічної безпеки держави, але за сучасних умов цього, на жаль, неможливо забезпечити в повному обсязі. Однак варто прагнути цього, докладаючи всіх зусиль.

Вбачається, що як категорія динамічна державна екологічна політика в умовах воєнного стану має розроблятися виходячи з того, що основними орієнтирами повинні стати забезпечення екологічної безпеки, ранжування екологічних ризиків, збереження біологічного й ландшафтного різноманіття, відновлення екологічно забруднених територій, охорона й відтворення природних ресурсів, захист екологічних прав, життя і здоров'я громадян. Спираючись на викладене, можемо навести визначення поняття «державна екологічна політика в умовах воєнного стану» (як складової державної політики) – це система правових, організаційних, економічних, соціальних, ідеологічних та інших заходів держави для забезпечення свого суверенного права, які вживаються задля збереження безпечного довкілля, сталості екосистем, біологічного і ландшафтного різноманіття, захисту життя і здоров'я населення, досягнення гармонійної взаємодії суспільства і природи, охорони, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, зниження екологічних ризиків для екосистем і здоров'я населення до соціально прийняттого рівня, подолання негативних наслідків, спричинених військовими діями.

Вказане набуває особливої актуальності з огляду на те, що зараз діє правовий режим воєнного стану. При цьому все ж таки доцільно враховувати усталену практику країн ЄС і міжнародних організацій природоохоронного спрямування, згідно з якою кожні п'ять – шість років відбувається перегляд (коригування) стратегічних цілей екологічних політик за результатами аналізу ефективності їх впровадження. Проте в нас немає часу чекати. Отже, необхідно оновити, оптимізувати мету й завдання національної екологічної політики, адаптувати її до викликів і умов введеного воєнного стану. Крім того, потрібно за можливості належного опрацювання, узгодження підходів до формування національної політики держави внести відповідні зміни до Основних засад

(стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року [34], а також переглянути вектори й пріоритетні завдання Стратегії екологічної безпеки й адаптації до зміни клімату на період до 2030 року [35], Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на період до 2025 року [36], Стратегії національної безпеки України. Безпека людини – безпека держави [37], Стратегії забезпечення біологічної безпеки та біологічного захисту за принципом «єдине здоров'я» на період до 2025 року та затвердження плану заходів щодо її реалізації [38] тощо.

Висновки

Передусім ще раз наголосимо, що територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканною (ст. 2 Конституції України). Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України). Належне забезпечення державного суверенітету України в умовах воєнного стану, безумовно, неможливе без урахування низки еколого-правових чинників: а) подальшого вдосконалення правових засад механізму реалізації й захисту екологічних прав та інтересів людини; б) створення дієвих юридичних гарантій забезпечення екологічної безпеки; в) вдосконалення правового режиму використання, відтворення (відновлення) й охорони природних ресурсів і комплексів, всього природно-ресурсного потенціалу України (особливо деокупаційного) тощо. Саме зараз ставиться акцент на спрощенні правових механізмів і процедур надання природних ресурсів у використання. На підставі проведеного аналізу чинних нормативно-правових актів доведено, що визнання на законодавчому рівні пріоритету суспільних (державних) інтересів над інтересами приватних осіб в умовах війни є доцільним. Призупинення дії деяких правових механізмів, запроваджених задля захисту приватних інтересів є цілком зрозумілими в умовах російської агресії.

З огляду на наведені міркування можемо зробити такі висновки й узагальнення щодо доцільності проведення оптимізації інституційно-правових складових забезпечення екологічної безпеки, екологічних прав громадян в умовах воєнного стану, а також необхідності оновлення нормативно-правових актів про екологічний моніторинг, аудит і страхування, ОВД і СЕО тощо. Істотного опрацювання вимагає процедура управління екологічними ризиками в умовах воєнного стану. Вбачається, що слід розробити методичні рекомендації для здійснення їх оцінки.

Крім того, ситуація, що склалася, підтверджує нагальність удосконалення системи повноважень органів місцевого самоврядування в екологічній сфері під час військових дій, системи компенсації шкоди, заподіяної довкіллю й екологічним правам та інтересам громадян, завданої російською агресією. Наголосимо, що нині бракує Закону «Про екологічний контроль», але навряд чи його можливо й варто приймати у тому вигляді, в якому він залишився після читань. Вважаємо, що зараз його текст необхідно доопрацьовувати, пристосувавши до сучасних реалій, до воєнного стану, та прискорити його прийняття.

За можливості все ж таки треба переглянути й привести у відповідність основоположні цілі державної екологічної політики (адаптувавши їх до правового режиму воєнного часу), переорієнтувати на умови й виклики сьогодення, подолання наслідків воєнного конфлікту. Слід також внести зміни до Основних засад (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року, Стратегії екологічної безпеки та адаптації до змін клімату на період до 2030 року, відкоригувати Операційний план її реалізації у 2022–2024 роках [39] (привести у відповідність до умов воєнного стану) тощо. Слід, крім того, прийняти закони щодо захисту конституційних екологічних прав, а саме права не безпечне для життя і здоров'я довкілля, про території Смарагдової мережі, управління відходами та ін. Безумовно, це не вичерпний перелік нагальних завдань, які постали перед країною, але від ступеня їх гарантованості й нормативно-правового забезпечення залежить майбутнє багатьох поколінь, безпековість європейського континенту.

Список літератури

1. Міністр Руслан Стрілець розповів італійському інформагентству Adnkronos про шкоду довкіллю внаслідок російського вторгнення в Україну. URL: <https://mepr.gov.ua/news/39154.html> (дата звернення: 04.05.2022).
2. Через військові дії окупанта 900 заповідних територій України сьогодні перебувають у небезпеці. URL: <https://mepr.gov.ua/news/39149.html> (дата звернення: 04.05.2022).
3. Державна служба України з надзвичайних ситуацій. URL: https://t.me/dsns_telegram/6679 (дата звернення: 08.05.2022).
4. Державний реєстр потенційно небезпечних об'єктів. Офіційний сайт Державної архівної служби України. Департамент страхового фонду документації. URL: <https://sfd.archives.gov.ua/page4.html> (дата звернення: 08.05.2022).
5. Petitions.net. URL: <https://ua.petitions.net/357845?s=94330299> (дата звернення: 08.05.2022).
6. Аналітичний звіт «Базове дослідження стану та напрямів розвитку екологічної політики України та перспектив посилення участі організації громадянського суспільства у розробці та впровадженні політик, дружніх до довкілля» (період: 2018 – січень 2019) / виконавці: дослідницька група Матус С. А., Левіна Г. М., Карпюк Т. С., Денищик О. Ю.; на замовлення Міжнародного фонду «Відродження». Київ, 2019. С. 4. 117 с. URL: https://www.irf.ua/wp-content/uploads/2019/12/baseline-research_report_publishing-dec-2019.pdf (дата звернення: 01.05.2022).
7. Украина, министр окружающей среды: «На сегодняшний день 150 экоцидов, совершенных Россией, нам поможет Италия». URL: https://www.adnkronos.com/ucraina-ministro-ambiente-ad-oggi-150-ecocidi-commessi-da-russi-italia-ci-aiuti_2FOZJi8hqgcd0kvGj2R4Pc?refresh_ce (дата звернення: 04.05.2022).
8. Держекоінспекція: фахівці Штабу розрахували збитки довкіллю, нанесені окупантами. URL: <https://www.dei.gov.ua/posts/2155> (дата звернення: 08.05.2022).
9. Про затвердження Методики визначення розміру шкоди, завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час воєнного стану: наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 04.04.2022 р., № 167. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/re37742?an=4> (дата звернення: 08.05.2022).
10. Додатковий протокол до Женевської конвенції від 12.08.1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08.06.1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 08.05.2022).

11. Про захист цивільного населення під час війни: Конвенція ООН від 12.08.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154?find=1&text=%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%B%D0%BE%D0%B3#w1_1 (дата звернення: 08.05.2022).

12. Про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище: Конвенція ООН від 18.05.1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_258#Text (дата звернення: 08.05.2022).

13. Про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення: Конвенція ООН від 13.01.1993 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_182#Text (дата звернення: 08.05.2022).

14. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 08.05.2022).

15. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України від 24.02.2022 р. № 2102-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text> (дата звернення: 08.05.2022).

16. Світові загрожує голод, якщо Росія не розблокує порти України – ООН. URL: <https://tsn.ua/svit/svitovi-zagrozhuje-golod-yakscho-rosiya-ne-rozblokuje-porti-ukrayini-oon-2038987.html> (дата звернення: 08.05.2022).

17. Житниця Європи: як війна в Україні вплине на світові ціни пшениці і продовольства. URL: <https://tsn.ua/svit/zhitnitsya-yevropi-yak-viyna-v-ukrayini-vpline-na-svitovi-cini-pshenici-i-prodovolstva-1995442.html> (дата звернення: 08.05.2022).

18. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану: Закон України від 24.03.2022 р. № 2145-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text> (дата звернення: 08.05.2022).

19. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 р. № 2120-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text> (дата звернення: 08.05.2022).

20. Про внесення змін до деяких законів України щодо державних гарантій в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану: Закон України від 15.03.2022 р. № 2126-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2126-20#Text> (дата звернення: 08.05.2022).

21. Про внесення змін до Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України: Закон України від 15.03.2022 р. № 2138-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2138-20#Text> (дата звернення: 08.05.2022).

22. Положення про Управління екологічної безпеки та протимінної діяльності: наказ Міністерства оборони України від 28.05.2019 р. № 264. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS32065> (дата звернення: 08.05.2022).

23. Деякі питання державної реєстрації та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.2022 р. № 209. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/209-2022-%D0%BF?find=1&text=%D0%B7%D0%B5%D0%BC%D0%B5%D0%BB%D1%8C#Text> (дата звернення: 04.05.2022).

24. Деякі питання забезпечення функціонування інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних систем, публічних електронних реєстрів в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.03.2022 р. № 263. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/deyaki-pitannya-zabezpechennya-funkcionuvannya-informacijno-komunikacijnih-sistem-elektronnih-komunikacijnih-sistem-publichnih-elektronnih-reyestriv-v-umovah-voyennogo-stanu-263> (дата звернення: 01.05.2022).

25. Міндовкілля: Тимчасово обмежено доступ до реєстру з ОБД. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/mindovkillya-timchasovo-obmezhenno-dostup-do-reyestru-z-ovd> (дата звернення: 01.05.2022).

26. Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.03.1998 р. № 391. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/391-98-%D0%BF#Text> (дата звернення: 08.05.2022).

27. Створення ефективної системи моніторингу довкілля в Україні: проблеми і шляхи їх вирішення. Аналітична записка. URL: <http://old2.niss.gov.ua/articles/2054/> (дата звернення: 08.05.2022).

28. Про припинення заходів державного нагляду (контролю) і державного ринкового нагляду в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 13.03.2022 р. № 303. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/303-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 08.05.2022).

29. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 05.04.2007 р. № 877-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#Text> (дата звернення: 08.05.2022).

30. Про внесення змін до Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: проект Закону. URL: http://www.drs.gov.ua/wp-content/uploads/2022/04/ilovepdf_merged.pdf (дата звернення: 08.05.2022).

31. Концепція реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища: розпорядженням Кабінету Міністрів України від 31.05.2017 р. № 616-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616-2017-%D1%80#n8> (дата звернення: 08.05.2022).

32. Концепція реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища: Постанова Кабінету Міністрів України від 21.02.2018 р. № 102. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/102-2018-%D0%BF> (дата звернення: 08.05.2022).

33. Держекоінспекція: протягом минулого тижня розраховано майже 3,5 млн гривень збитків довкіллю. URL: <https://www.dei.gov.ua/posts/2194> (дата звернення: 08.05.2022).

34. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 р. № 2697-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19?find=1&text=%D0%B7%D0%B0%D1%85%D0%B8%D1%81%D1%82 # w1_1 (дата звернення: 10.05.2022).

35. Стратегія екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.10.2021 р. № 1363-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 08.05.2022).

36. Національний плану дій з охорони навколишнього природного середовища на період до 2025 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.04.2021 р. № 443-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/443-2021-%D1%80#n12> (дата звернення: 08.05.2022).

37. Стратегія національної безпеки України. Безпека людини – безпека держави: Указ Президента від 14.09.2020 р. № 392/2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020?find=1&text=%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%BE#w1_1 (дата звернення: 08.05.2022).

38. Про схвалення Стратегії забезпечення біологічної безпеки та біологічного захисту за принципом «єдине здоров'я» на період до 2025 року та затвердження плану заходів щодо її реалізації»: розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.11.2019 р. № 1416-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1416-2019-%D1%80#Text> (дата звернення: 08.05.2022).

39. Операційний план реалізації у 2022-2024 роках Стратегії екологічної безпеки та адаптації до змін клімату на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.10.2021 р., № 1363-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 08.05.2022).

References

1. Ministr Ruslan Strilets rozpoviv italiiskomu informahentstvu Adnkronos pro shkodu dovkilliu vnaslidok rosiiskoho vtorhnennia v Ukrainu. URL: <https://mepr.gov.ua/news/39154.html> (data zvernennia: 04.05.2022).

2. Cherez viiskovi dii okupanta 900 zapovidnykh terytorii Ukrainy sohodni perebuvaiut u nebezpetsi. URL: <https://mepr.gov.ua/news/39149.html> (data zvernennia: 04.05.2022).

3. Derzhavna sluzhba Ukrainy z nadzvychainykh sytuatsii. URL: https://t.me/dsns_telegram/6679 (data zvernennia: 08.05.2022).

4. Derzhavnyi reiestr potentsiino nebezpechnykh ob'ektiv. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi arkhivnoi sluzhby Ukrainy. Departament strakhovoho fondu dokumentatsii. URL: <https://sfd.archives.gov.ua/page4.html> (data zvernennia: 08.05.2022).

5. Petitions.net. URL: <https://ua.petitions.net/357845?s=94330299> (data zvernennia: 08.05.2022).

6. Analitchnyi zvit «Bazove doslidzhennia stanu ta napriamiv rozvytku ekolohichnoi polityky Ukrainy ta perspektyv posylennia uchasti orhanizatsii hromadianskoho suspilstva u rozrobtsti ta vprovadzhenii polityk, druzhnykh do dovkillia» (period: 2018 – sichen 2019) / vykonavtsi: doslidnytska hrupa Matus S. A., Levina H. M., Karpiuk T. S., Denyshchuk O. Yu.; na zamovlennia Mizhnarodnoho fondu «Vidrozhennia». Kyiv, 2019. S. 4. 117 c. URL: https://www.irf.ua/wp-content/uploads/2019/12/baseline-research_report_publishing-dec-2019.pdf (data zvernennia: 01.05.2022).

7. Ukrayna, mynistr okruzhaiushchei srody: «Na sehodniashnyi den 150 ekotsydiv, sovershennykh Rossyei, nam pomozhet Italiya». URL: https://www.adnkronos.com/ucraina-ministro-ambiente-ad-oggi-150-ecocidi-commessi-da-russi-italia-ci-aiuti_2FOZJi8hqgcd0kVgJ2R4Pc?refresh_ce (data zvernennia: 04.05.2022).

8. Derzhkoinspektsiia: fakhivtsi Shtabu rozrakhuvaly zbytky dovkilliu, nanesenii okupantamy. URL: <https://www.dei.gov.ua/posts/2155> (data zvernennia: 08.05.2022).

9. Pro zatverdzhennia Metodyky vyznachennia rozmiru shkody, zavdanoi zemli, gruntam vnaslidok nadzvychainykh sytuatsii ta/abo zbroinoi ahresii ta boiovykh dii pid chas voiennoho stanu: nakaz Ministerstva zakhystu dovkillia ta pryrodnykh resursiv Ukrainy vid 04.04.2022 r. № 167. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/re37742?an=4> (data zvernennia: 08.05.2022).

10. Dodatkovyi protokol do Zhenevskoi konventsii vid 12.08.1949 r., shcho stosuietsia zakhystu zhertv mizhnarodnykh zbroinykh konfliktiv (Protokol I), vid 08.06.1977 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (data zvernennia: 08.05.2022).

11. Pro zakhyst tsyvilnoho naselennia pid chas viiny: Konventsiiia OON vid 12.08.1949 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154?find=1&text=%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%B%D0%BE%D0%B3#w1_1 (data zvernennia: 08.05.2022).

12. Pro zaboronu viiskovoho abo bud-yakoho inshoho vorozhoho vykorystannia zasobiv vplyvu na pryrodne seredovyshe: Konventsiiia OON vid 18.05.1977 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_258#Text (data zvernennia: 08.05.2022).

13. Pro zaboronu rozrobky, vyrobnytstva, nakopychennia, zastosuvannia khimichnoi zbroi ta pro yii znyshchennia: Konventsiiia OON vid 13.01.1993 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_182#Text (data zvernennia: 08.05.2022).

14. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24.02.2022 r. № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (data zvernennia: 08.05.2022).

15. Pro zatverdzhennia Ukazu Prezydenta Ukrainy «Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini»: Zakon Ukrainy vid 24.02.2022 r. № 2102-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text> (data zvernennia: 08.05.2022).

16. Svitovi zahrozhuie holod, yakshcho Rosiia ne rozblokuie porty Ukrainy – OON. URL: <https://tsn.ua/svit/svitovi-zagrozhuie-golod-yakscho-rosiya-ne-rozblokuye-porti-ukrayini-oon-2038987.html> (data zvernennia: 08.05.2022).

17. Zhytnytsia Evropy: yak viina v Ukraini vplyne na svitovi tsiny psHENytsi i prodovolstva. URL: <https://tsn.ua/svit/zhitnicya-yevropi-yak-viyna-v-ukrayini-vplyne-na-svitovi-cini-psHENytsi-i-prodovolstva-1995442.html> (data zvernennia: 08.05.2022).

18. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo stvorennia umov zabezpechennia prodovolchoi bezpeky v umovakh voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 24.03.2022 r. № 2145-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text> (data zvernennia: 08.05.2022).

19. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo dii norm na period dii voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 15.03.2022 r. № 2120-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text> (data zvernennia: 08.05.2022).

20. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo derzhavnykh harantii v umovakh voiennoho stanu, nadzvychainoi sytuatsii abo nadzvychainoho stanu: Zakon Ukrainy vid 15.03.2022 r. № 2126-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2126-20#Text> (data zvernennia: 08.05.2022).

21. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro zabezpechennia prav i svobod hromadian ta pravovyi rezhy m na tymchasovo okupovanii terytorii Ukrainy» u zviazku z viiskovoiu ahresiieiu Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 15.03.2022 r. № 2138-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2138-20#Text> (data zvernennia: 08.05.2022).

22. Polozhennia pro Upravlinnia ekologichnoi bezpeky ta protymnoi diialnosti: nakaz Ministerstva obrony Ukrainy vid 28.05.2019 r. № 264. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS32065> (data zvernennia: 08.05.2022).

23. Deiaki pytannia derzhavnoi reiestratsii ta funktsionuvannia yedynykh ta derzhavnykh reiestriv, derzhatelem yakykh ye Ministerstvo yustytisii, v umovakh voiennoho stanu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 06.03.2022 r. № 209. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/209-2022-%D0%BF?find=1&text=%D0%B7%D0%B5%D0%BC%D0%B5%D0%BB%D1%8C#Text> (data zvernennia: 04.05.2022).

24. Deiaki pytannia zabezpechennia funktsionuvannia informatsiino-komunikatsiinykh system, elektronnykh komunikatsiinykh system, publichnykh elektronnykh reiestriv v umovakh voiennoho stanu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 12.03.2022 r. № 263. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-zabezpechennya-funkcionuvannya-informacijno-komunikacijnih-sistem-elektronnih-komunikacijnih-sistem-publichnih-elektronnih-reyestriv-v-umovah-voyennogo-stanu-263> (data zvernennia: 01.05.2022).

25. Mindovkillia: Tymchasovo obmezheni dostup do reiestru z OVD. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/mindovkilliya-timchasovo-obmezheni-dostup-do-reyestru-z-ovd> (data zvernennia: 01.05.2022).

26. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro derzhavnu systemu monitorynhu dovkillia: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30.03.1998 r. № 391. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/391-98-%D0%BF#Text> (data zvernennia: 08.05.2022).

27. Stvorennia efektyvnoi systemy monitorynhu dovkillia v Ukraini: problemy i shliakhy yikh vyrishennia. Analitychna zapyska. URL: <http://old2.niss.gov.ua/articles/2054/> (data zvernennia: 08.05.2022).

28. Pro pryypynennia zakhodiv derzhavnoho nahliadu (kontroliu) i derzhavnoho rynkovoho nahliadu v umovakh voiennoho stanu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13.03.2022 r. № 303. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/303-2022-%D0%BF#Text> (data zvernennia: 08.05.2022).

29. Pro osnovni zasady derzhavnoho nahliadu (kontroliu) u sferi hospodarskoi diialnosti: Zakon Ukrainy vid 05.04.2007 r. № 877-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#Text> (data zvernennia: 08.05.2022).

30. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro osnovni zasady derzhavnoho nahliadu (kontroliu) u sferi hospodarskoi diialnosti: projekt Zakonu. URL: http://www.drs.gov.ua/wp-content/uploads/2022/04/ilovepdf_merged.pdf (data zvernennia: 08.05.2022).

31. Kontsepsiia reformuvannia systemy derzhavnoho nahliadu (kontroliu) u sferi okhorony navkolyshnoho pryrodnoho seredovyscha: rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 31.05.2017 r. № 616-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616-2017-%D1%80#n8> (data zvernennia: 08.05.2022).

32. Kontsepsiia reformuvannia systemy derzhavnoho nahliadu (kontroliu) u sferi okhorony navkolyshnoho pryrodnoho seredovyscha: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21.02.2018 r. № 102. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/102-2018-%D0%BF> (data zvernennia: 08.05.2022).

33. Derzhhekoinspektsiia: protiahom mynuloho tyzhnia rozrakhovano maizhe 3,5 mln hryven zbytkiv dovkilliu. URL: <https://www.dei.gov.ua/posts/2194> (data zvernennia: 08.05.2022).

34. Pro Osnovni zasady (strategiiu) derzhavnoi ekolohichnoi polityky Ukrainy na period do 2030 roku: Zakon Ukrainy vid 28.02.2019 r. № 2697-VIII. URL: [#w1_1](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19?find=1&text=%D0%B7%D0%B0%D1%85%D0%B8%D1%81%D1%82) (data zvernennia: 10.05.2022).

35. Stratehiia ekolohichnoi bezpeky ta adaptatsii do zminy klimatu na period do 2030 roku: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20.10.2021 r. № 1363-r. URL: [#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2021-%D1%80#Text) (data zvernennia: 08.05.2022).

36. Natsionalnyi planu dii z okhorony navkolyshnoho pryrodnoho seredovyscha na period do 2025 roku: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21.04.2021 r. № 443-r. URL: [#n12](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/443-2021-%D1%80#n12) (data zvernennia: 08.05.2022).

37. Stratehiia natsionalnoi bezpeky Ukrainy. Bezpeka liudyny – bezpeka derzhavy: Ukaz Prezydenta vid 14.09.2020 r. № 392/2020 r. URL: [#w1_1](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020?find=1&text=%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%BE#w1_1) (data zvernennia: 08.05.2022).

38. Pro skhvalennia Stratehii zabezpechennia biolohichnoi bezpeky ta biolohichnoho zakhystu za pryntsyptom «iedyne zdorovia» na period do 2025 roku ta zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo yii realizatsii»: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27.11.2019 r. № 1416-r. URL: [#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1416-2019-%D1%80#Text) (data zvernennia: 08.05.2022).

39. Operatsiynyi plan realizatsii u 2022-2024 rokakh Stratehii ekolohichnoi bezpeky ta adaptatsii do zmin klimatu na period do 2030 roku: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20.10.2021 r., № 1363-r. URL: [#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2021-%D1%80#Text) (data zvernennia: 08.05.2022).

Рекомендоване цитування: Анісімова Г. В. Забезпечення безпеки довкілля, життя та здоров'я громадян в умовах воєнного стану: еколого-правові аспекти. *Проблеми законності*. 2022. Вип. 157. С. 93–115. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.157.256787>.

Suggested Citation: Anisimova, H. (2022). Zabezpechennia bezpeky dovkillia, zhyttia ta zdorov'ia hromadian v umovakh voiennoho stanu: ekoloho-pravovi aspekty [Ensuring environmental security, citizens' life and health under martial law: environmental and legal aspects]. *Problemy zakonnosti – Problems of Legality, issue 157, 93–115*. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.157.256787> [in Ukrainian].

Надійшла до редколегії 15.05.2022 р.